

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. D. T.

Megjelen havonként.

October 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Adalékok az erdélyrészi sóbányák, a sószállítás és árusítás történelméhez. — Természettudományi és művészeti oktatás. Irta: Felméri Lajos. — Adományjegyzék. —

Adalékok az erdélyrészi sóbányák, a sószállítás és árusítás

történelméhez.

Deésakna.

Deésnek és Deés-aknának fennállási nyoma már 1061 körül föltalálható, mert mint alább fogjuk látni László, a Lonya fia 1247-ben 4-ik Bélától új adománynyal nyervén több más helyiségekkel Desocana-t, ez adomány levélben megemlíti, hogy Lászlónak elei e birtokokat még I. Béla alatt (1061—1063) nyerték. Fejér codex Diplomaticus Tomi 4. volumen 1. pag 392—393. et Tomi 7. V. 1. pag. 112. (Lásd alább).

Ha Deésakna tehát akkor megvolt, úgy Deés if fönn állott, mert amaz kétségen kívül ettől nyerte nevét, s ha továbbá „okana“ neven jött elő, úgy ottan só-bányának is kellett lenni.

Valószínűleg a magyarok már kész sóbányákat fogtak e két helyen találni, azonban noha romaiaknak e vidéken, jelesen a széplaki, némai, deési (de csak a kis Szamos terén, az ugynevezett réten) kozárvári, monostori, baczai, rettegi, felőri, főleg a csicsó-kereszturi, alsó-ilosvai, bathleni, bélyegalyi, nagy-kajoni, szécsármai, középfalvi, somkereki, kócsi, virágosberki, magosmarti, tóháti sat. határokon temérdek sóbányájok volt, mint a ma is látható nyomok igazolják, e végett építvén ők a szamos-ujvári, alsókosályi, és alsó-ilosvai várakat is; mindazáltal, hogy nekik a dézsi kád-bükkén és Dézsaknán léteztek volna sóbányáik, részemről azért nem hiszem, mivel ők a térben, mint könnyebb helyen elég sót kaptak egy századnyi uralkodásuk alatt, s nem voltak kényszerítve oldalokra mászni e végett.

Elcinknek ide telepedtökkor Akna dézsi határra fogott telepítettetni, bajos lévén a dézsi sóvágóknak az aknai oldalakon

nyitott bányákba ki-, s ezekből Dézsre hazajárni; e gyanumat igazolni látszik, hogy Dézsnek a térbeni határa Néma, főleg a bekei puszta felül az aknai határt mintegy megkerüli, s hogy Dézs ma is a várhegybeli szőlőhegyet mint aknai határt bírja.

Ide mutat azon mondán alapult állítása is Dézsaknának, midőn a dézsi tanácshoz 1769 intézett felszólításában azon levelet kérte kiadatni, melyet egyfelől Nagy Károly római császár 1000-ik évben (?) a dézsi határ kijáratásáról adott ki, akkoron Akna helysége még nem létezvén, másfelül azt, melyet Sz. (2-ik) István 1124 ugyan ezen kijáratásról, már Akna helységének létezése korában erősített meg. Lásd a dézsi levéltári jegyzőkönyvben 1769. Febr. 3. 30 szám alatt.

Akna különböző rangban említették a régi levelekben, például civitas, oppidum, villa, possessio, aknafalva, sőt egy 1310 és 1370 levél Dézs előtt hozza fel.

Több és különféle szabadalmas levelet kapott, és erősített meg időnkint, melyek közül néhányat ma is bír, nagyobb része elpusztulván.

Jelesen 1291. III. András király Tordának az Aknai szabadalomhoz hasonlót adott.

Szabadalmaink főbb momentumai: önkormányzás, saját törvényszék, pallos-jog, közteher, jelesen adó-vám, katonáskodási mentesség, a sóvágók protectionalisa, Salva guardia (1741. maius 22) véd levelek, Országos vásár Sept. 11-én (1475 Janu 13) heti vásár kedden (1775. nov. 16) de amaz miért s mikor szünt meg? nem tudom, emez pedig Dézsnek ellenmondására 1780. apr. 16-án sub Nro. Gublí 1204. visszavétetett.

Ezek mellett a közszolgálatban, és terhekben tartozott Dézst segíteni. 1594. mai. 22. fej. rendelet szerint.

Eleitől óta Dézsszel együtt a kamarai fő gróf s néha a Tárnok mester alatt volt Akna egész 1526. tájáig.

A mi a Dézsi és Aknai sóbányászatot illeti: Lássuk mindekenelőtt, mit mond a só bőségéről Fridvaldski Mineralogia Transilvaniae 1767. pag. 166: „Comitatus interior Szolnok p enus Salina.“

Mint fennebb emlitém, már I. Béla alatt kétségen kívül művelés alatt voltak mindkét helyen az aknák. 1165-ben pedig 3. István király a Sz. Margit meszesi zárdája részére ezt írja: „Notum sit omnibus principibus sub ditione regis Hungarie existentibus tam modernis, quam posteris: quod ego Stephanus Dei gratia sublimis, ac triumphator Hungarorum rex Geyse illustrissimi regis filius paterni regni gubernacula Deo annuente obtinens ad remedium anime patris mei, meeque salutis, et fratrum meorum providens, monasterio Almi ducis in honorem Se

Margarethe in Meches constructo, hanc helemosynam institui ut quicumque deferentes sal per portum Meches transirent, de singulis curribus de uno salinorum ad regiam partem pertinentium unum lapidem Salis predicto monasterio darent „Fejér codex Dip. Tom. 2. pag 170. mondanom nem kell, hogy ekkor is a dézsi és Aknai sót hordták Alparét, Tihó, Zsibó felé erre.

1214-ben ezekből só t utalványoztak királyaink, mint alább láthatni. 1248-ban pedig 4-ik Béla az egri Káptalannak a városi, eperjesi &c dézsmakért cserébe adván Cserepes Csegét &c. ezek mellé Dézsaknán egy sóbányát is adott pótlásul: „item dedimus unum fossatum sive foveam salis fodinam liberam in Desakna, sine omni tributo et exactione tam in terra, quam in aquis, si in Agriam sales de eadem extractos deferre voluerint per naves vel in curru, vel ibidem vendere „Fejér T. 4. V. 2. pag. 19. 1236-ban pedig 4-ik Béla így szól: ijdem hospites nostri (Dézsiek) tot et tantos sales deferre quot, et quantos hospites de Desakana deferunt“ ered: Dézsi levéltárban, e levelet megerősíté 1261. 5-ik István király, eredetije ugyanott, olvashatni hiányosan, Fejér Codexében T. 8. V. 7. pap. 95 - 96.

Dézsakna 1291. 3. Andrástól új kiváltságot kérvén a 4-ik Bélától, és 5-ik Istvántól nyert, de a 4-ik László korában bejött tatárok miatt elveszett helyett, s azt 1291. Janu 6-án meg is nyervén, ebben így szól a király: „Item ordinamus, ut comites camere nostre pro tempore constituti salicidis, seu excisoribus salum in Desakana, pro singulis centum salibus solvere debeant quatuor pondera (pondo—pondum a közép századokban az ezüstre nézve volt az, a mi volt a libra az aranyra nézve) in denariis, prout tunc in provincia current, et de latoribus eorundem salium sub predicto centenario nec non duo pondera solvere teneantur similiter in denariis tunc currentibus. Item statuimus, ut quamlibet salis fodinam — tehát több bánya volt, — dicti comites camere nostre omni anno usque ad festum Sti. Johannis bapt: pro Septem marcis cum estimatione debeant redimere ab hospitibus nostris memoratis, et a festo s Johannis bapt: usque festum S. Martini similiter pro septem marcis cum estimatione quamlibet salifodinam redimant. Item concessimus, ut ante festum s. Martini tribus diebus, et post festum similiter tribus diebus, si non sint dies f— — cti, in salifodina nostra pro se sales incidere, absque decima, et ab aliquo tributo liberam habeant facultatem, ita ut nec Waywoda, nec comes ipsius de Zonuk ratione dictorum salium, donec venditioni exponant, audeat, vel presummat molestare hospites nostros memoratos. Ceterum statuimus, ut hospites nostri antedicti quancumque per terram transitum

facere voluerint, de rebus ipsorum ullum tributum nec in Gerlahidá — ma Szamosujvár — in Balwanus, nec in Desuar dare, et soluere teneantur &c. a Kolos-monos. zárda 1447-i másolatában, mely eredetileg a Dézsi levéltárban áll.

Az aknászat folytonosan virágzott a 14 és 15. században is, ugyanis Dézsen az Ágoston rendi barátok 1310. a Királytól nyert levelében ez áll: „ut singuli currus ex Deesakna Sales in Deeswar deferentes in eadem villa Deeswar ipsis fratribus ecclesia beatae Virginis soluere, seu dare tenebuntur duos sales. Kelt Zinda mellett 1310. Dec. 8. Fejér Codex T. 8. V. 1. pag. 179—180. és pag. 582—583. Tom. 8. Vol. 2. pag. 615—618.

Igy az erd. Püspökség valamint a többi, ugy az itteni aknákból só-dézmát kapott egy 1326. Juni. 12. kir. levél e szavai szerint: „quod decime salium de Szek-akna, de Kulusakna, de Desakna, et de Torda sibi, et ecclesie sue ratione donationum sanctorum regum progenitorum, et antecessorum, nostrorum ab antiquo facte, et concessa debite provenientes per indebitas exactiones tributorum, et per angarias in vecturis terrestribus, et aquaticis impediuntur, et turbarentur. Fejér T. 8. V. 3. pag. 91—94. et Szeredai Series episcoporum pag 73.

S hogy a Deesakna szó alatt nemesak Dézsakna de maga Dézs is értetődött, világos abból, mivel a király az erd. Püspökség kebelébeni aknákat névszerint előszámlálta, a szász- és székelyföldi aknák pedig akkoron a Milkoviai püspökség kebelében voltak, s ezért az erd. püspök azokból dézmát nem kapott.

A 16. században 2. Lajos Budán 1517. aug. 17. Béltheiki Drágffy János közép-szolnoki, és Krasznai fő Ispánhoz rendelkezett, hogy a Szamoson a kir. só hordásra nézt minden akadályokat és kihágásokat elhárítson, s a rendetlenkedőket büntesse meg. s ebben többek között így szól: „demptis certis civitatibus et oppidis nostris, videlicet Dees, Zeek, Akna, Thorda et Themeswar, quas et que sicuti predecessores nostri reges ab omni solutione tributi, et theloni exempta esse voluerunt, ita et nos exempta esse volumus &c. eredetileg a dézsi levéltárban.

Ugyanazon évben nov. 4. és Dec. 6. kelt káptalani bizonyítvány arról szól, hogy a perbe idézett, de meg nem jelent Zolyomiak, mint Zekelyhidi (Bihar) birtokosok kir. parancs nyomán a Dézsi só fuvarosoknak ezentuli meg nem vámoltatása iránt megintettek legyen. Szintén a Dézsi levéltárban.

1521. febr. 21. Budán pedig 2. Lajos a sóbányák czélszerűbb miveléséről és a sójövedelem gyarapításáról a sóvali kereskedés élénkbitéséről utasítást adott ki, ugyan a Dézsi levéltárban eredetie.

Báthori Zsigmondnak 1591. Juli. 1. kelt leveléből még az is kitetszik, hogy Dézsen akkor két bánya volt volna, 3-ik pontja ezt mondván: „eis vero, qui curru sales a fodina ulteriori ad portum fluvii Sami — azaz: Szamos — advehunt a centum salibus denarii viginti quinque, a fodina autem propingviori, que Chyer ab una dicitur, viginti denarii numerentur, a Dézsi levéltárban.

A 17. században is az aknák mivelése szakadatlanul folyt, világos Báthori Gábor fejedelemnek Szebenben 1613. maius 1-én kelt azon leveléből, mely által Dézs városa tanácsának, a városi nemességgel, és sóvágókkal kötött egyezményét megerősíté, ennek 2-ik pontjában ez áll: „Juxta praememorati oppidi serenitatis vestrae Dees antiquitus observatam consuetudinem salis-fodinarum Desiensis, et Aknensis praefecti, et arendatores semel in anno, divorum scilicet Petri et Pauli apostolorum festo, vigesima nona die mensis Junii annuatim celebrando non autem alio quovis tempore, ac diebus, ex inhabitatoribus oppidi etiam invitos (distributo prius eisdem pro vestimentis panno, quos ipsi posztósok vocant) ad scindendum sales infra revolutionem unius integri anni a die distributionis panni, sive festo praesertorum divorum Petri, et Pauli Apostolorum fiendam computando, in rationem salis camerae pro se occupare solent &c. rendeli, hogy ezek alatt minden közttehertől, munkától mentesítve legyenek. Dézsi levéltárban.

E levelet megerősítette Bethlen Gábor fej. Fehérváron 1619. aug. 2-án ered. Dézsi levéltárban.

Ugyancsak ő Beszterczén 1627. febr. 10 a dézsi kam: ispán Vághó Györgynek ezt rendelte: „Deesy városunkban lakó biránk polgárral együtt alázatos könyörgések által jelentik, hogy nóha ennek előtte való esztendőkbén, mind az mi előttünk levő boldogh emlékezetü praedecessorinktól, s mind pedig tőlünk is arról való annuentiajok, és ugyan privilegiumak is extalna, hogy az kik alkalmatosak volnának az városban valok, és lakosok között az só vágásra, azon Deesi városunknak birájával az Camara ispanok egyiet értvén,, az ollianokat sz. Péter napban az réghi usus szerint az sóvágásra elrendelvén, az determinált időben szokták volna őket megh is posztozni &c. &c. a Dézsi levéltárban.

Az erdélyi utosó nemzeti fejedelem Apafi Mihály végnapjaiban is, folyt a sótermelés. Ő Segesvártt 1689. Janu. 21. Dézs városának azt rendelte, hogy Luczai Andrásnak, (ki itteni kam. ispán volt, s ekkor már a Görgényi várnagyságra mozdított elő volt számtartóit és mázsamestereit a sósfárkodás iránt számadásra szorítsa, mit ha szépszerivel nem tennének, zárassa be. Dézsi lev. tárba.

Az osztrák ház alatt, miután 1. Leopold az erd. fejedelemségben magát megerősíté, több gondjai közé tartozott az erd: bányászatot is, mint minden egyéb kam: jövedelmeket virágzásba hozni, e végett 1700. Janu: 19-ről a fő kormányzókhoz egyebek között a tordai, és dézsi aknák, és a szamosoni hajózás iránt leiratot küldött, azonban az 1701—1711. Rákoczi-féle forradalom e részben akadályt vetett.

Ettől kezdve mint látszik a dézsi aknászat hanyatlásnak indult. S az 1750-i országos összeíratkor, = conscriptio Dézsen már csak is 4. sóvágó említettett meg s ezekről sem vagyok bizonyos, ha a dézsi aknában, vagy pedig a dézsaknáiban dolgoztak-e? annak csakugyan nyoma van, hogy 1765 a dézsi sóaknák még őrizet alatt voltak. Lásd a városnak ezen évi jegyzőkönyve 131. számát.

Amde az aknai bányák annál nagyobb virágzásnak indultak. 1711. nov. 26. az itteni kamara részére a cath. lelkészség állítottatott fel, első volt P. Kónrád Franciscanus 200 f. évi fizetéssel 12 köből zabot s 6 óra téli tartást kapván 2 lova számára; innepeken rendre járván misézni Aknára és Székre Gub. arch. Nro. 1509—1711. a mostani plébánia és kántor ház 1771. épült.

1753. mar. 16. a thesaurarius elhatározta, hogy Aknán a Borsos Samu nemes telkén új akna nyitassék, ezt az udvar Dec 28. helybe hagyta, és épületekre 5612 frt 30 krt utalványozott.

Fridvaldszki a fennebbi 11. §. említettem könyve 167-ik &c. lapján 1767-ben ezt írja: „duas, easque praedivites fodinas ostentat, una Septemtrioni (tán ez lesz a Borsos telkén 1753-ban nyitott) altera meridiei opponitur; illius profundum viginti duabus orgiis deprimitur, diameter baseos in sedecim orgias procurrit. Haec (a déli) sexaginta orgias lata, diametrum baseos in quinquaginta sex orgias protendit: Erat alia pervetus, profunditate septuaginta duarum, d) latitudine quinquaginta quatuor orgiarum, sed vitium fecit, quando hyeme nimium humida maduere omnia, mox deciduis immani copia nivibus, atque momento gelu constrictis, subtus cedere omnia cogebantur, cessere etiam pulci fodinae maximae, et praeterquam quod plures orgyas subsederint, invicem ita congesti sunt, ut vix locum reliquum fecerint scalis, per quas fossores sese periculo eriperent. Deesakna praeter eos, qui domi venum eunt, octuagesies mille centenarios salis quotannis in Hungariam traiecit. Florebunt Deesaknenses fodinae, dum hae indefessae industriae, et pervigili sollicitudini Dni de Brunek creditae fuerint. Quas immunitates vetus Akna numeravit, e sequentibus patebit (itt

elősorolja 1. Mátyásnak egy 1478. szabadalmos levelét) Haec privilegia Deesinum ab akna secernunt, scilicet etiam Deesini olim salinae colebantur, quae subinde per tartaros eversae nondum instauratae sunt „pag. 168—169. De ezt Fridvaldszky csak reá gondolta, mert hogy az 1241—2. mongol dúlás után is Dézsén miveltek a sóaknák az általam fönebb mondottakból, s alább mondandókból bizonyos.

Fridvaldszky a fönebbi d. betű alá jegyzékben a 166. lapon ezen beszűlyedt aknáról, mely talán a Néma felőli oldal alatti, ma is vízzel telt akna lehetett, ezeket írja: „Vernherus apud Schwandtner (értsd a Schwandtner által kiadott *Scriptores rerum Hungar.* kik között kiadta Vernhernek is e czimű munkáját: *De admirandis Hungariae aquis Hypomnemation*, hol az idézett állítás Par. 3. pag. 172. áll Vernhernél) T. 1. pag. 856. ait ex huius salis medio excisum fuisse robur trabi simile tanta duritie ut ne ferro quidem facile cederet, sed idem extra fodinam extractum ita computruisse intra quatuor dies, ut primis digitis concerpi, et conteri potuerit. Vernher Györgynek ezen könyve legelőbb Bécsben 1551-n jött ki; tehát e kövesült fa törzsök a 16-ik században vétethetett ki.

A dézsi kamara ház a mostani G. Haller Sándor-féle ház lévén, a kamara ispánok ebben szállásoltak még akkor is, midőn már csak Aknán miveltek a sóbánya. S a kamaraispán csak 1747. Augustus havában költsönzött ki végkép Aknára. Lásd dézsi jk. 1747. Nro. 108. azonban Aknán talán az alsóbb hivataloskodók számára már 1730-ba épült kam. ház.

Lássunk már keveset a sóvágókról, a sófuvarosokról, hajósokról és a sókereskedésről. Itt mindenek előtt különbséget kell tennünk a sóvágók és sókereskedők között, azok salicisor, ezek cellerista neven jönnek elő és cellerista volt mind az, ki tengelyen, mind pedig az, ki vizen szállította a maga vagy a király sóját. Az aknai sóvágók a dézsiakkal egyenlőkké tettek Mátyásnak 1478. aug. 7. Budán kelt levele által, „quod nos tum ad supplicationem certorum fidelium nostrorum pro parte universorum incisionem Salium nostrorum regalium in oppido nostro Akna commorantium maiestati nostre propterea factam, tum vero ut ipsi ad servitia nostra, que nobis in incisione salium continue facere habent, et promptiores reddantur, quanto maioribus gratiis se a maiestate nostra conspexerint fore insignitos, eosdem a solutione quarumlibet taxarum tam ordinariarum, quam extraordinariarum ab ipsis maiestati nostre quandoque provenire debentibus, prout, et quemadmodum etiam haec una cum incisoribus salium in oppido nostro Dees commorantium exempti fuisse dicuntur. „Talán az Aknai levéltárban.

Dézs városa, s a dézsi sóvágók=posztósok közti egyezmény 1553. Janu. 7. köttetett meg, miszerint ezek alája vetik magokat a városi tanácsnak és birónak, megtartván csakugyan saját törvényszéköket is. Dékánjok, kapitánuk elülülése alatt, azonban ők újra rendetlenkedvén, Báthory Zsigmond fej: Tordán 1594. maius 20-án az egyezményt megtartatni parancsolta. Ezt viszont Báthori Gábor fej. Fehérvártt 1608. Juius 24. megerősítve a dézsi tanácsnak kiadta. Lásd mind ezt a dézsi lev. tárb. 1750. az orgos összeirat szerint Aknán 147 sóvágó, és 1 özvegy volt, 1847. pedig tehát 97. évvel később 69. sóvágó, és 28. özvegy, mi arra mutat, hogy a mult században több erőt használtak, nem vitatva azt, ha tán többet termeltek is, mennyiben olcsóbb volt mint ma? Dézsen 1750-ben már csak 4 sóvágó volt a fönnebbi szerint.

Hogy a sószállítás már az Árpádok korában nagyban folyt igazolja 4. Bélának Erch szigetében 1236. kiadott levele, melynek idevonatkozó szavai ezek: „quod accedentes ad nostram presentiam willieus, et hospites nostri de Deeswar, humili prece a nobis postularunt, ut libertatem eorum ab Andrea karissimo patre nostro felicis recordationis eisdem concessam, nostro dignaremur privilegio confirmare quam ob rem proprium est regie maiestati descendere precibus subditorum, ut numerus augeatur populorum, et per hoc regia potentia latius extendatur. &c. preterea in officiis nostris comitibus camere nostre hospites nostri tot, et tantos sales deferre, quot, et quantos hospites de Deesakana deferunt liberam habeant facultatem ex potentia comitum camere nostre antedictorum, habita nostra auctoritate, hoc adiecto, quod tertiam partem salium nostrorum in portu regio, iuxta fluvium Zomus descendantium per eundem fluvium deferre teneantur. Nec hoc pretermittentes, quod in prima via vernali, primo, et principaliter in uno kurb vulgariter vocato sales nostros deferant in a vibus suis cumulatis in aqua prenotata. Adijcimus etiam quod de tributo Wyouodatusconciatus de Zonuk, ac comitum camere nostre prenotate tam in terra, quam in aqua medium tributum dare teneantur, et administrare, ita scilicet, prout hec omnia in literis Andree patris nostri karissimi bone memorie vidimus plene, et plenius contineri. „E leveleket megerősítette 1261. 5. István mint ifjabb Király, és erdélyi Herceg, annak némi kifejezését következőre változtatván: „Sales vero hyemales, si quos iidem hospites rebus eorum comparaverint. usque octavas beati Georgy Martyris tam in aqua, quam in terra liberam habeant deferendi, seu uendendi facultatem „mindkét levél eredetie a Dézsi levéltárban.“

Ezekből átláthatni hogy e két bánya helységben már a legrégebbi időkben sószállító és kereskedő társaság létezett; *celler*; *czeler* nevezet alatt jön elő adataim szerint legelőbb 1439 a mart. 16-án kelt levelében Tallocuz Nanko Zörényi bán, és só fő grófnak, melyet a dézsi hajósok részére adott ki „a dézsi levéltárban: ebből lett idővel: *czellér* s hogy ily társaság Aknán is keletkezett, fennebb láthattuk.

De világos ez még inkább Mátyásnak Komáromban 1466. nov. 5. kelt levele e szavaiból: „*quod nos consideratis fidelibus servitibus fidelium nostrorum vniuersorum conductorum salium nostrorum vulgariter celler nuncupatorum in oppidis nostris Dees et Akna commorantium — eredetie a dézsi lev. tárb. Igy 2. Lajosnak Budán 1516. nov. 4. a váradi káptalanhoz intézett parancs levelében: „ex gravissimis querelis fidelium nostrorum prudentum, et circumsectorum iudicis, iuratorum civium et celeristarum nostrorum Deesiensium intelleximus, qualiter vos — érti Zolyomi Györgynét, Miklósnét, Dávidnét és Jánost a Dávid fiát, mint székelyhidi birtokosokat — contra nostram, et totius regni nostri publicam ordinationem de salibus nostris thelonium recepissetis „&c. a Dézsi levél tárnak 1516. Dec 6-i levelében.*

A dézsi só-hajósok, s egyszersmint halászoknak szabályait a városi tanács 1500. Dec. 16. megerősíté, ebben a figyelmet érdemlő nevezetesbb kifejezések így következnek: „*tunc circumspectus Joannes Szabó, in personis Kormanistarum, coram nobis personaliter constituti, qui quidem Joannes Szabó in personis Kormanistarum, ut magister (az az czéhmaster) supplicavit per hunc modum: &c. — ipsum namque Kalendatum (ennek emléke időnkben Dézsen a kalandos társaságban maradt fen) quem ab antiquo tempore ob reverentiam omnipotentis Dei ac beate Virginis Marie, nec non beati Nicolai, confessoris conserverunt conservare, vigore nostre confirmationis &c. itt előszámláltatnak az innepek, melyeken misét kell szolgáltatni, melyekért a kormányos a papnak 3. mftot tartozott fizetni. „item ordinaverunt, quod singuli celeristi debeant ipsum kalendatum conservare, si quis autem noluerit, illi nullus kormanista navem conducere presumat, — s ha ki még is hajót adna nekie, ennek bére a kalandatus részére koboztassék el — „item siquis novus kormanista navem de vado Dees ad Szathmar pacifice conducere poterit, talis ibidem in Szathmár nullam vicisimam dare, nisi pro suo velle, sed in reditu hic in Deus viginti quinque denarios Kalendatui prestare. Similiter qui de Szathmár usque Szolnok deportauerit, neque ibi aliquam dare victimam, sed in reditu duodecim denarios, et obusum dare te-*

neatur. Item quod quilibet kormanista per anni circulum — Kalendatui teneatur dare decem denarios, singulique celeristi, et alii dent quatuor denarios, ita tamen, quod tempore — navium (talán a hajók rakodásakor) quilibet celerista mendicare debeat, quantos poterit sales, quorum pretia in reditu ad manus decanorum portare teneatur. Item tempore invocatus ad eum quis ex negligentia non intraverit, talis in denariis triginta tres — (fizessen?) Item tempore electionis decanorum si quis non acceptaverit decanatum, talis contra singulas personas Kormanistas convincatur semper in triginta tribus denariis et Kalendatui prestetur. Itt következik hogy senki innepnapokon ne halásson, s ki közülök a Kalendatust meg nem tartaná, reá szorittassék, Továbbá: Item concluderunt, quod si quis Kormanista, magistratum noluerit acceptare, ex tunc contra singulos tam kormanistas quam celeristas semper in triginta tribus denariis convincatur eo facto eredetileg a dézsi levéltárban. Említi a cellereket Petrovich Péter erd. helytartó is Kolozsvárt 1556. apr. 24. kelt levelében. Dézsi lévéltár.

Említettük a 35 §. a Kurb szót, a 37. §. pedig a conductor szót, a 38. §. Kalendatus, Kormanista, magister, Decanus, eeh, a 14. §-ban Salicida, delator, a 22. §. posztosok, a 36., 37, és 38. §-ban a celler szavakat. Előjön még Mátyásnak Kolozsvárt 1471. maius 12. kelt és alább is a 49. §. említendő levelében a Tumenus szó. 2. Lajosnak pedig Budán 1521. febr. 17-én kelt levelében a Tumenista szó imigyen: „idem intelligatur de Tumenistis transilvaniensibus, ut scilicet sales pecunia moderata redimantur „s hogy ezentul nekik se adassék salárium, az az só fáradságok díjául. (dézsi lev. tár.) Ezekhez képest ideje van a 33. §-i állításomat jobban kifejtteni. Véleményem szerint mind a sóvá-gók, posztósok, salicidák, excisorok, mind pedig a sókereskedőknek czéh-társaságuk volt, közös-e? külön-e? elhatározni nem tudom, az mindenesetre bizonyos, hogy a só-kereskedők kalandos czimű társulatban állottak czéh mester magister alatt, kik talán Decannak is nevezettek, vagy talán ez a társulatnak külön hivatalnoka lehetett? Ezen társaság két uton, vizen és szárazon folytatta a kir. sószállítást és kereskedést. A hajók vezérei kormanista, kormányos, a szekereké pedig conductor névvel bírtak, a többiek pedig mind a vizen, mind a szárazon egyaránt cellereknek nevezettek mert a 37. §-ban láttuk már, hogy a király azokat is cellereknek nevezte, kiket Székelyhidán megvámoltak, és szintugy a 38. §. szerint a közhajósok is cellerek; ilyen köznevezet volt a delator sófuvarozó is.

Mi már a kurb szót illeti, a korb kosárból cred-e? vagy pedig a sóhordó nagyobbféle hajónak régi kerep nevéből?

(lásd Fejér Tom. 7. V. 1. pag. 295. hol a kisebbféle hajónak is olch neve feltalálható) elhatározni nem tudom, azonban hajlandó vagyok hinni, hogy csakugyan kurb, kerep, végre a Tumenus szót hajóterheknek a tumenistát pedig hajó terhelőnek gyantom. Lásd még alább.

A celleristák szabadalmas levele elégvén Báthori Zsigmond Fehérvárt 1591. jul. 1-én azt 5 pontban megállítva adta ki nekik az 1-ső szerint megtiltja, hogy idegen cellerista Dézszen és a zsbói kikötőben sóval ne kereskedhessék elkobzás büntetése alatt. A 2-ikban ha egyik czellér másikának segédeit, emberciet csalja 10 ftal lakoljon. 3-ik a hajósoknak Dézstől Zsibóig szállított minden 100. kőstől 1 f. 20 denár a dézsi aknákból a szamosig fuvaros czellereknek pedig 20—25 pénz fizettségük (lásd elébb a 21. §.) a 4-ik pontban se czellér, se más fuvaros a dézsi kamara házig tenni szokott fuvarozásra a szekeret drágábban ne fizesse, mint a czellerek fizetik, végre az 5-ik pontban, hogy senki a czeller-társaságba föl ne vétessék, valámig a beavatási díjat meg nem fizeti. Ezeket Báthori a régi szabályok nyomán állította meg. Dézs levéltárában az 1612 febr. 6-án kelt megerősítő fejedelmi levélből kijegyezve.

Bastha György 1603. Dec. 4. a Dézsi celleristákat a dézsi kikötő használatában, s minden eddigi szabadalmaik gyakorlatában megerősíté. Dézsi levél tárb.

Rákoczi Sigmund fejed. pedig Fehérvárott 1607. Jul. 31. a Báthori Zsigmond imént érdeklött szabályait megerősítve még két ponttal toldá meg, hogy 1-ör ha valamely cellerista a czéh táblája általi meghívásra a gyűlésbe meg nem jelemlék, a társaságból kizárassék, 2-or hogy a czébe állók a társaság pénztárába 10 mftot fizessenek a dézsi levél tárb. Báthori Gábor Kolozsvárt 1612 febr. 6-án mint fennebb íram, ezt is megerősíté valámint 1. Rákoczi György Szamosujvárt 1632. mart. 18. szinte ott.

Az osztrák ház az állam gazdaságban új nézettel, irányval lépven be Erdélybe, melyek a czellér társasággal sehogy sem egyeztek meg, csakhamar hanyatlásnak, halálának indult. A dézsi 1719-i Janu. 6-i jegyzőkönyvben ezt olvastam: „Anno 1719. die 6. Janua. in congregatione dominorum iratorum, et senatorum concludáltatott: Minthogy a só celér czéh nemes városunkban deficiált Fejérvári György atyánkfia levén decannja azon czellér czéhnek, felolvastatván azon czéh levelei, ő kegyelme által adgya a ns. Tanácsnak, és tótesse nek az nemes város ládájában regestrum szerint. Azon czéhnek az Szamos parton néhai Tordai György puszt a fundussa, és sikátor mellett lévő só pajtája helye Fejérvári György atyánk fiának életéig kezénel hagyatván.

A czellérek privilegiumát felsőbb rendelet nyomán 1747. kérte a dézsi kam. ispán a várostól kiadatni, de ezt több leveleivel együtt a kolozsvári ref. kolégyom könyvtárában bátorság okáért letéve lenni állította a város, hol azonban meg nem találtatott, hanem hír szerint Dézsi Hosszu Istvánnál állították létezni. Dézsi jegyzőkönyv 1747. maiu 17-n 81. 82. 85. és 89. szám alatt. Ebből kitetszik az is, hogy ekkor Dézsen még élt 2—3 régi czellér.

Következik már néhány szó a Szamosoni hajózásról, és sókereskedésről. Hogy 2. Andrástól kezdve említett adataink szerint 1719. tájáig a szamosoni hajózás szakadatlanul folyt, a fennebbiekből világos A társaság maga sóját kereskedés végett, a királyi sót pedig, több só lerakó helyekre saját hajóin vitte tova. Maga házáat és hajóit a Csicsói uradalomhoz tartozott erdőkből, főleg a Somkutiból, mely azon uradalom része volt, építette és tatarozta, mint világos ez Zsigmond királynak Kasán 1423 maius 8-n kelt és Losonczy Bánffy Jánoshoz és Lászlóhoz intézett rendeletéből meghagyván ezeknek, hogy mivel a csicsói uradalmat azon feltétellel nyerték tőle, miszerint a dézsi hajósoknak ezentul is faizást tartoznak engedni, ezért őket e részben ne háborgassák. Így Mátyás 1458. Sep 1. Szegedről amazok ivadékaikhoz a két Losonczy Dezső Lászlóhoz ezeket írja: „quatenus pefatos cellerones ligna pro reformatione, et edificatione navium, et domorum prout ab antiquo, scilicet temporibus quondam serenissimi, ac illustris principum dominorum Sigismundi imperatoris, ac regis similiter hungarie predecessoris, et Joannis de Hunyad comitis Bistriciensis alius gubernatoris eiusdem regni, nostri genitoris, nostrorum carissimorum consvetum fuit in prefatis silvis vestris secare, et succidere permittere debeatis „midőn pedig Bánffyék vonakodtak ezt teljesíteni, azért Mátyás Budáról 1467. maius 1-én az erd. Vajdának rendelkezett, hogy e tárgyat törvény utján határozná el. Így rendelkezett a faizás iránt 2. Lajos Budáról 1517. márt. 3. a csicsói várnagyokhoz. Lásd ezeket a dézsi levéltár.

46. § Azt is tudjuk, hogy már 1236. a Szamoson Dézsnél kir. kikötő hely létezett. Lásd a 35. 38. §-t. említi ezt Bástha is. Lásd § 41. a só lerakó hely pedig a mult században a Szilágyi-féle major volt, mit a város adott át a kamarának. Dézsi levéltári jegyzőkönyv 1767. apr. 16. nro. 30. 33. és 1769. nro. 17. Lásd még a 43 § t

47. §. A hajózási akadályok elhárítására is mindig figyelmet fordított a felsőbbség. Például 2. Lajos többször említett 1521. rendeletében ezt írja: „quod aggeres molendinorum, ubique ita deprimentur, et ita aperiantur, ut naves libero semper, et

sine periculo descendere possint, alioquin si quid periculi in illis evenerit, negotiatoribus perinde aestimetur, ac si regiae maiestati evenisset, et de damno, ac expensis dominus aggeris damnificatis satis faciat, quod si sponte, vel requisitus facere recusaret, comes illius comitatus, ubi hoc eveniet, compellat damnificatorem ad satisfactionem sub poena amissionis officii sui. Hasonló rendelkezést tettek az 1638-i apr. 23-i 16. törv. czikk, az 1640. apr. 14-ik törv. czikk. az approb. Const. 5-ik része 4-ik edictuma, s ilyenképpen kívánta 1. Leopold 1700-i említett leiratában a Szamost újra hajókázhatóvá tétetni. Lásd a 26. §.

48. §. Azonban a közbejött forradalom miatt továbbra haladt. S egy elegendő bizottmány jelent meg Dézsen, mely 1768—1771. minden gátokat eltörölt, a Szamost kitisztította, és Radna vidéki tutajokon, szálokon a sót elkezdte 1771-ben szállíttatni, s a kamara jó rendin ha néha megszakadva is, de folytatta ezt jó időig, legalább az 1790—1-i org. gyűlésre ment b. szolnoki követek utasításában említés van téve, hogy a dézsi portusnál a partok omladozására nézt intézkedés eszközöltessék.

49. §. A hajósok és fuvarosok bérére nézt ezeket kívánom megemlíteni: Ozorai Pipó a Temesi, és kir. só-főgróf Dézsen 1406. aug. 14-én a dézsi czellerekkel ekkint egyezett meg: ut de singulis centum salibus (10. kősó=80—100 font, egy málna, vagy táská só pedig az 1635. 40-ik et 1638-i 32. artikulusok szerint=10. kő só lehetett) qui de Des in Zathmár conducuntur, singulos viginti quinque grossos puros, (1410-b 32. garas=1 forint volt) ac de singulis centum salibus, qui de Zathmár in Tokay deferuntur singulos quindecim grossos cum medio, nec non de singulis centum salibus, qui de dicta Zathmár in Porozlo portantur, sales singulos viginti quinque grossos puros eisdem conductoribus salium semper dari debeant, et sint consueti (talán: contenti) quo circa vobis camerariis nostris in dictis Zathmár, Tokay, et Porozlo — &c. mandamus &c. A dézsi lev. tárb.

50. §. Mátyás Kolozsvárt 1471. maius 12. pedig így; „quod quia nos cum celleronibus nostris in oppido nostro Dees commorantibus talem fecimus dispositionem ut ipsi de singulis tumenis salium, quos scilicet ipsi de his partibus nostris Transilvanis ad cameras filiales in dicto regno nostro Hungarie existentes deferrent, pro laboribus eorundem singulos quadraginta sex florenos, et ducentos sales habere debeant, atque possint, &c. (ha egy tumenus leszállítási díja 46. f. és 200. kő só volt, akkor a tumenus kétségen kívül egy vagy több hajó teher.) Quo circa dictis celleronibus &c. — a dézsi, szathmári és szol-

noki kam. ispánoknak rendeli — *more prius consueto persolvatis, ita ut unam partem florenorum predictorum et ipsos ducentos sales in dicta Dees, aliam vero in Zathmar, tertiam autem in Zolnok cameris eisdem reddere, et restituere teneamini.* Dézsi levéltár.

51. §. 1473. aug. 13. Budán kelt levelében a 200. kő só mellé még más 200. követ rendelt adatni nekik bérül. Dézsi lev. tár.

52. §. Mindezekből, mind a fönnebbiekből kitetszik, hogy a czellérek nem csak a királyi sót szállították, hanem a magokét is, mit bérül kaptak, vagy nyerekedés végett a bányákból vettek, mert a sóvali kereskedés az osztrák ház előtt szabad volt. De ők el nem mulatták arról is gondoskodni, hogy a mi sót M. országon el nem adhattak, azt a kamara váltsa be tőlök. Hunyadi János 1453. aug. 15. Dézsen levén, ezt rendelte: „*qua tenus ad annum Dni millesimum quadragesimum quartum sales, quos cellerones de Des ad rationem ipsorum cum salibus regalibus deducerent singulum centum sales pro duobus florenis auri ad camaras recipere debeatis, recusatione omni.* Dézsi lev. tár.

53. §. A 35. §-ban idézett szavakból is eléggé világos, hogy eleitől fogva a czellérek sóval kereskedtek, még tisztábban kitetszik ez 4. Lászlónak Cheenken 1290. mains 21. kelt e szavaiból; „*quod cum hospitem nostrorum de Deeswar libertas ab antiquo instituta, et ordinata id requirat ut sales, quos ijdem tempore hyemali pro rebus ipsorum minutis comparaverint. ab omni iurisdictione, et potestate Waywode transsilvani, et comitis de Zonuk, aut officialium comitum camere nostre pro tempore constitutorum liberi sint, et exempti, ipsos in libertate eorum ab antique instituta, et ordinata, dignemur conservare, nos itaque &c.* Dézsi levéltár.

54. §. 2. Ulászló Palotán 1491. aug. 28. rendelkezik a marmarosi kamar. ispánhoz, hogy a sóval kereskedő dézsieket kik Szikszó, Poroszló és Lőcse felé járva (kalandozva) eladott sójok árával vasat, és rezet kívánnak venni, e részben ne háborgassa. Dézsi lev. tár 2. Lajos 1521. feb. 17-én kelt, és már többször említett rendeletében a kir. sószállítást, kivéve a mi a kir. konyha számára kívántatott merőben betiltotta ugyan, de a sóvali kereskedésnek annál tágabb kaput nyitott.

55. §. Biztosították a sókereskedést nemzeti fejedelmünk is. Jelesen az 1630-i 23-ik az 1665-i 38-ik az 1674-ik 4-ik arti. az apr. az. 5. része 5. edict. a Comp. const. 3. része 15. 2. és 3. art. a 16. tit. 2. és 3. art. sót még a Leop. dipl. 15-ik pontja is

56. §. Bethlen Gábor kissé megszorítván mind a só kereskedést, mind a koressmárlást Dézsen, el nem mulatták halála után nőjétől Brand. Katától Fehérv. 1630. febr. 14-én a könynyebbitést kieszközölni a cellérek: „inhabitorum oppidi nostrae Dees, qua ipsi nobis tam in restaurandis fodinis camerae nostrae Deesiensis, quam etiam aliis uecessitatibus nostris summa cum industria exhibuerunt & quam etiam de modo grossus, et negociationis salium nostrorum per fluvium nagy zamos, dictum per oppidi eiusdem celleristas deuehi solitorum, nec non de educatione vinorum datas habuerunt, et concessas. Dézsi lev. tár.

57. §. De mindez az osztrák ház alatt minden assecuratio mellett is elintézett hanyatlásnak indult, csakhamar 1694. már meg szorítást szenvedett a sókereskedés azáltal, hogy a Nádornak 250,000 frttal tartozván, s ezt 325,000 kőszóval kifizetvén ennek elárulhatására kizáró jogot engedett. Láttuk fennebb a 43. §. hogy Dézsen 1719. már meg volt szünve, sőt 1770. még az apró sóárulás is eltöröltetett.

58. §. Hajdan minden polgári, katonai és egyházi hivataloskodót sóval szoktak fizetni, s innen eredt a salarium nevezet is. Fejér Tom. 10. V. 5. pag. IX. minden esetre a fizetésnek nagy része sóval szokott pótoltatni. Lásd in appendice ad Bonifinium Zsámboki János kimutatását, és Kovachich Supplementa, ad vestigia comitorum Tom. 2. pag. 350—310. Igy például sójok járt a maországi zászlós uraknak, kik közül az erd. vajda 9000 f. mellé még 3000 f. értékű sót kapott évenként, míg Fridwaldsky 1500 mázsára számított idézett könyve 170. lapján. Lásd Benkő Transsilvania Tom. 1. pag. 82. 2-ik Lajos 1521-i az 54-ik §. érintett levelében a sóvali fizetést is eltiltá ugyan, de a nemzeti fejedelmek alatt újra gyakorlatba jött gyakran üresen állván a fejedelmi pénztár. Igy például 1614. Dobolyi Székely János az itteni aknából nyart 300. kő sót. 7. Libr. regio fol. 120. az 1630-i Janua: 25-i 39-ik arti. szerint Gyulai Samunak adatott nagy mennyiségű só, az 1632-i maius 1-i 49. art. nyomán Listhy Ferencznek 40,000 kő. Fogarasban 1364. mart. 24. az Örvendi nemesség a balázsfalvi kastélyt a hozzá tartozott birtokokkal bizottja Sarkantus Gyulai István által azon joggal, melylyel birta, t. i. mind két ágra Bornemisza Anna Apafi Mihályné fejedelelemnének adván át cserében 4 telkes jobbágyért, pótlásul kapott még a dézsaknai bányából 6000 kő sót, mely vásárt megerősíté Apaffy 1664. maius 16. Viszont az ország adója pótlására 1659. a 6-ik art. által nagy mennyiségű só rendeltetett. Sőt 1692. 1. Leopold ugyane célra a dézsi, széki és kolosi aknákból 30,000 kő sót adatott minden teher nélküli elárusítási joggal, melynek kivá-

gyümölcse. Az ország iparosai számára természettudományi és rajzi oktatást kívánt, és minden költséges gépezet nélkül megtalálta. A siker risicója, a szakiskolák szervezése, a tanulók összetoborzása, főként a tanítók vállára nehezül, kiknek, hogy úgy mondjam, zsebökben járó dolog volt a lehetőleg, kitűnő munkát végezni és végeztetni. A tehetségesebb tanulók kitartó szakstudium utján a legderekabb tanítókká váltak. Egyszerre mintegy új világnézetre ébredett a társadalom, s a legnagyobb erőfeszítéssel látott ahoz a munkához, melylyel a lefolyt 20 év alatt nemzetgazdaság és közművelődés tekintetében óriási eredményeket mutatott fel.

A departmentnek ma kettős a célja: a) a természettudományi oktatást, főként az iparos osztályok között előmozdítani, s e végett a szakiskolákat bizonyos államszegélyben részéssíteni; b) rajztanítókat nevelni, s az iparosokat s az elemi és a középiskolák tanulóit a rajzban, árnyékolásban és mintázásban úgy oktatni, hogy ismeretöket az üzlet és gyáripár (manufacture) különböző ágában értékesíthessék. Ez okból a műipár egész körét felöleli; a nagy előmenetelű növendékeknek bizonyítványt ad, mely a királyság rajziskoláiban való tanításra jogosít.

Lássuk, hogy e kettős célú mily módokon valósítja meg:

A) *A természettudományi oktatás.*

A department a következő természettudományi ágak tanításáért ad az iskoláknak államszegélyt:

1. Lap, test-geometria és földmérés; 2. gépszerkesztés és rajz; 3. építmények tervezete, hajóépítés és rajz; 4. tiszta mathesis; 5. elméleti mechanika; 6. alkalmazott mechanika; 7. hang-, fény- és hőtan; 8. delezesség és villamosság; 9. szerves vegytan; 10. szervés vegytan; 11. geologia; 12. ásványtan; 13. állat-élettan; 14. elemi növénytan; 15.—16. biologia, belleértve az állat- és növény-morphológiát és élettant; 17. bányászat; 18. fémmivelés (metallurgy); 19. hajózás; 20. hajózási csillagászat; 21. a gőz alkalmazása tana (steam); 22. physiographia; 23. földmivelés alapelvei.

A vizgálatokon mindenik ág három fokozatra van osztva: elemi, haladott és kitüntető vagy felső (honours) fok; egyedül a mathesisnek van hét foka, t. i. 1. számtan, geometria, algebra és lapháromszög-tan; 2. algebra, lap- és gömb-háromszög-tan; 3. lap- és testgeometria; 4. leíró mértan és synthetikai kúpszelettan; 5. leíró mértan, gömbháromszög-tan, a coordinaták geometriája az űrben; 6. differentialis és integralis számítás; 7. ugyanaz és a differentialis egyenletek és a véges differen-

tiák számítása. Az 1., 2. és 3 fokból egy nap, a 4. és 5-ikből a második, és a 6. 7-ikből a harmadik nap tehetni vizsgálatot.

A department a nevezett tudományzakokból nyilvános vizsgálatokat tartat, s az ott felmutatott eredményekért királyi ösztöndíjakat és érmekeket ad; továbbá a szorgalmas tanulásért és vizsgálati eredményért pénzbeli jutalmat, végre az iskola építésére, tanszerbeszerzésre és a kitünő tanítók és tanulók ösztöndíjazására külön segílyt nyujt

Pénzbeli jutalmat csak oly tanulók kaphatnak: *a)* kik valahol heti fizetést húznak; *b)* kiknek évi jövedelmök 200 fontnál többre nem rug; *c)* az említetteknek (még nem önálló) gyermekei; *d)* a közoktatásügyi államtanács felügyelete alatt álló elemi iskolák tanítói és növendék tanítói; *e)* a nyilvános elemi iskolák tanulói

Az esti iskolák tanulóinak a vizsgálati eredményért csak az esetben adnak segílypénzt, ha a tanító legalább 28 leczkét tartott az illető tantárgyból, s ha a növendék legalább 20 leczkére eljárt. Az alapítványi iskolák növendékei csak az esetben részesülnek államsegélyben, ha az iskola évi jövedelme a 300 fontot meg nem haladja.

Államsegélyben részesülő felsőbb iskolák (a kir. bányászati akadémia) (London); a természettudományok kir. collegiuma (Dublin) vagy Queens-college (Dublin) növendékei szintén nem részesülhetnek pénzjutalomban.

Az elemi iskoláknak csak oly növendékeit bocsátják vizsgálatra, kik a VI. osztályt végezték, s kiket ez utolsó hat hónap alatt egy kir. iskolafelügyelő sem vizsgált a kérdéses szakból.

A department felügyelője a segílyben részesülő iskolákat mindig meglátogatja; a növendékeket kikérdezheti, s jelentést tehet mind erről, mind pedig arról, hogy az iskola el van-e látva a kísérőtanulmányok sikeres tanítására szükséges taneszközökkel. Ha e tekintetben vagy az iskola felszerelésében, a tisztaságban és rendben hiányt tapasztal és feljeleníti, a department megvonhatja a vizsgálati eredményért járó segílyt.

E mellett a tanítótól is bizonyos fokú jártasságot követel a department. Megköveteli, hogy a tanító, ki növendékeit vizsgálatra állítja: *a)* a department vizsgálói előtt az illető szakmából első- (jó) vagy másodfoku (kitünő) előmenetelt tanúsított legyen, vagy *b)* kitünő osztályzatot; vagy *c)* a south-kensingtoni tanító-nevelői osztályok végeztéről szóló; vagy *d)* valamely tanítónevelő-intézetben letett specialis vizsgálatáról szóló bizonyítványt mutasson fel.

Ki ily minősítvényt felmutatni nem bír, viszont továbbá oly egyetemi rangot nyert egyének, vagy olyanok, kik a kir.

A vizsgáló biztosok jelentéseiből kiemelem a következőket: 1. tiszta mathesisből a jelöltek száma jelentékenyen nagyobb volt, mint az előbbi években; de a gyenge készültségüké is nagy. Legtöbb dolgot a trigonometriából vetettek vissza. 1878-ban az elemi foku vizsgálatra állott $7\frac{1}{2}$ ezer növendék feleleteiben azért talált sok kivetőt a bizottság, mert sokan úgy irták ki a betanult geometriai proposíciókat, hogy semmi értelmök nem volt.

Az elméleti mechanikában az első osztályzatú haladottabbak általában igen jó dolgotokat küldöttek be, de már a másodosztályzatúak feleleteiben némely igen általános hiányok voltak.

A vegytan vizsgálói a gyakorlati szerves vegytanból való eredményt nagyon kielégítőnek találták.

A geologia vizsgálója jelentése szerint ma már sokkal csekélyebb a mérően neveltséges feleletek száma, mint ezelőtt csak néhány évvel is; különösen a haladottak feleleteiben látszik nagy javulás, azonban a kitűnő fokra egy jelölt sem bírt tenni.

Az ásványtani és bányászati dolgotatok közül az előbbiekről azt jelentik a biztosok, hogy a gyakorlati kérdésekre adott feleletek jobbak, mint azok, melyekre tanítás utmutatása nyomán feleltek. Az ásványtamból készített dolgotatok általában jók voltak, a jegeczeket helyesen nevezték meg és mutatták ki vegyi alkotukat; de a jegeczalakok tekintetében az eredmény nem oly kielégítő.

Az állat-élettan vizsgálói (Huxley és Foster) azt mondják, hogy általában a jó iskolákban a tanítás mértéke magasabb, mint az előbbi években, de oly értelemben, hogy a dolgotatoknak nagyobb száma üti meg a rendes mértéket. „Évenként mind jobban-jobban meggyőződünk — végzi a jelentés — hogy a vizszozetett dolgotatok nem annyira a növendékek értelmi hiányának, mint inkább a tanítás tökélytelenségének tudható fel.“ Hogy némely iskolában mily gyarló lehet az élettan tanítása, kitűnik Huxley-nek a tanítókhöz szóló eme figyelmeztetéséből: „nem kívánatos, hogy a tanulóknak az a képzetök legyen testök belsejéről, mintha az nagyon diszes (decorative) kinézésű volna, vagy hogy az üterek színe természetes állapotukban világospiros, a vérerek pedig sötétkék színűek.“¹⁾

A physiographiában a haladottabb jelöltek igen jelentékeny és kielégítő eredményt tanúsítottak. De már az elemi fokú vizsgálatra sok iskola teljesen tudatlan nagy számú tanuló bocsátott, melynek okáért a sikeres vizsgálatok száma rendkívül csekély. Némely iskolának majd minden jelöltje tisztességesen

¹⁾ Science Directory. London, 1880. 121. 1.

átmegy, másoknak pedig vizsgálatra állított növendékeiből alig kap egy annyi jegyet, hogy az elégséges fokozatot megérdemelje, holott a nagy többség dolgozatát a legszarvasabb hibákért kellett visszavetni.

A földmérés alapelveiből készített mindhárom foku vizsgálatra sok jó és talpraesett dolgozat érkezett, s a mily mértékben emeli a tanító az oktatás színvonalát, oly arányban szaporodnak a jó dolgozatok, melyek között ez évben is volt egynehány nagyon kitűnő *)

A department királyi (5—10 fontos) ösztöndíjakat is ad geometriai és szabadkézi rajzért, oly megszorítással azonban, hogy az illető iskola-bizottsága legalább 5 fontnyi összeggel járul az ösztöndíjalaphoz, s azt a department rendelkezésére bocsátja. Oly iskolának, hol a növendékek száma a 100-at meg nem haladja, csak egy ily ösztöndíjasa lehet, népesebb iskoláknak minden 100 után egy ösztöndíjasa.

A bányászati, kir. természettudományi iskolák új épületeihez is szívesen járul segélyvel a department 500 fontig, olyformán, hogy az épület belső világossága minden köblábjáért legfeljebb 2½ shillinget fizet, feltéve hogy a községbeli népesség nemcsak kívánja, hanem tanulókkal is el bírja látni az iskolát.

A természettudományi oktatásra szükséges (földmérés, gépés építmény-tervezés; mechanika, experimentalis természettan, vegytan, geologia és természetrajzi) tanszereket a department 50 %-ad árleengedéssel adja, feltéve, hogy azok az általa megszabott feltételeknek eleget tesznek. Úgyszintén kikölcsonöz rövid időre (2—3 hétre) az iskoláknak természettudományi mintatanszergyűjteményt a végre, hogy a tanítók, annak tanulmányozása vagy kipróbálása után, a legalkalmasabb tanszereket beszerezhessék.

A kisebb községekben (mezővárosok, falvak stb.) természettudományokra oktató vándor-tanítók útiköltségeinek legfeljebb kétharmadrészét megtéríti, de csak abban az esetben, ha az illető tanító magas műveltségű, és ha az illető községek tanítói nem alkalmasak.

Oly tanítók, kik a természettudományok valamelyikéből immár vizsgálatot tettek, ingyen hallgathatják a kir. bányászati akadémia természettudományi előadásait; ha a vizsgálatokon kitűntek, ingyen belépti jegyet kaphatnak a south kensingtoni muzeumba; sőt egy bizonyos számú természettudományi tanító számára, kik két egymásutáni évben, évenként legalább 39 si-

*) Science Directory. London, 1880. 31.

keres tanulót állítottak vizsgálatra, Londonba a természettudományi gyűjtemények megtekintésére való utazásokra ingyen vasúti jegyet és ott tartzkodásuk 5 napjára 3 font segélyt ad,

A középiskolai természettudományi tanítók nevelését a következő fejezetekre hagyom, s itt még csak annyit említek meg, hogy a kir. bányászati akademiát 1851-ben a kormány (Sir R. Peel) azzal a kikötéssel alapította, hogy tanárai évenként csekély tandíjért a munkásoknak is felolvasásokat tartsanak. A munkás-osztálybeli hallgatók száma lassanként akkorára növekedett, hogy a tanárok az előadások számát önkényt megszorították, s évenként 6 helyett mostanában 23 ily előadást tartanak. Ez intézetnek nyolcz tanára van: kettő kivételével mindnyájan a Royal Society tagjai köztök W. Smyth, Huxley, Guthrie, Frankland.

Ez intézetek 1879-ben 23 rendes és 168 rendkívüli bányászat; 285 vegytan és 74 fémmivelés tan hallgatója volt.

1879-ben a science and art department-tel kapcsolatos természettudományi és művészeti iskolákban — 79,519 egyén tanult. A muzeumban tartott felolvasásokat 4382 egyén látogatta; a bányászati akadémia iparosok számára rendezett esti tanfolyamait 1174 egyén látogatta; szóval azoknak a száma, kik közvetlenül South Kensingtonban, meg a departmenttel kapcsolatban levő intézetekben oktatást nyertek, 862,021-re rúg. Tehát közel egy millió egyén technikai oktatásának vetik meg ekként szilárd alapját.

A department felügyelete alatt álló muzeumokat és gyűjteményeket London, Dublin és Edinburgban pár száz híján harmadfél millió egyén látogatta; a vidéki ipar- és művészeti kiállításokat pedig, melyekre South Kensington is küldött műtárgyakat, 581,922; végül a south kensingtoni művészeti-, közoktatási- és az irlandi nemzeti könyvtárban 83,851 egyén fordult meg.*)

B) Művészeti (rajz) oktatás.

A department az elemi rajztanítás eredménye mértékéül három fokot állított fel. A másolásra kiadott mintákat az elemi iskolásoknak minden vonalzó, körző segítségével és törlés nélkül egy lapmintáról kell készíteniök, az alakokat mindig nagyobbítva vagy kisebbítve. Az I. fokú minta rajzolására 40 percznyi időt engednek.

A department segélyben részesít:

I. elemi iskolákat, melyeknek növendékei a papir- és tárgymintákról való szabadkézi rajzból és a gyakorlati geometriából

*) Report of the science and art department. London. 1880. XIX. és XX.

az elemi (1-ső fokú) vizsgálatot, és a szabadkézi geometriai tárgymintáról való és távlati rajzból a 2-od fokú vizsgálatot sikeresen leteszik. Az említett rajzvizsgálatokon a növendékekért fejenként 1—5 shillinget fizet, a szerint, a mint dolgozata kielégítő, jó vagy kitűnő osztályba esik. A 2-od fokú vizsgálatokra csak azokat bocsátják, kik az első vizsgálatnak legalább két ágában jó vagy kitűnő dolgot készítettek. Továbbá $\frac{1}{2}$ fontot fizet minden növendék-tanító 2-od fokú kielégítő dolgozatáért, ki elemi iskolában tanult rajzolni. Minden oly elemi iskola, melyből legalább 20 gyermek tesz rajzból szabályszerű vizsgálatot, kik a fent említett érdemjegyekből egy vagy többre érdemesek, 1 font államsegélyben részesülnek.

E mellett első fokú jutalmat*) kap minden oly gyermek, ki kitűnő első fokú rajzot készít; és 2-od fokú jutalmat**) kap minden növendék-tanító vagy elemi iskolás, ki a 2-od fokú rajzban kitűnő.

Az elemi iskolai vizsgálatokat minden év márcziusában tartják az iskolaszék vagy az iskolaigazgatóság felügyelete alatt. Az illető iskolában a rajzot csak a departmenttól bizonyítványt nyert tanító taníthatja; ugyanaz az iskola a department hivatalnokai előtt mindig nyitva áll. Az ily iskoláknak a rajztanításhoz szükséges és előírt mintákat a department 50 %-adnyí árleengedéssel adja.

A nem teljes bizonyítványu tanítók növendékeit is bocsátják kivételesen első fokú vizsgálatra.

II. A tanítónévelők növendékeit a szabadkézi, mintáról való, gyakorlati geometria, vonal távlati rajzért és fekete táblán készített diszbetük stb. készítésért szintén jutalommal és bizonyítvánnyal látja el a department, hogy ha a rajz említett öt ága közül legalább háromból vizsgálatot tesznek. A sikeres 2-od fokú rajzokért fejenként $\frac{1}{3}$ fontot kap az intézet előjárósága; de a rajztanítónak a szorosán megszabott bizonyítvánnyal kell ellátva lennie.

III. A rajzosztályokat is részesíti államsegélyben, ha legalább öt jólismert egyén felelőssége alatt állanak, hetenként legalább egyszer $1\frac{1}{2}$ órára rajztanítói bizonyítvánnyal ellátott tanító vagy tanítók vezetése alatt tanulnak. Ily osztályok alakulhatnak az iparos vagy irodalmi collegiumokban (Méchanics' or Literary Institutions). A department megköveteli, hogyha iparos ifjakkól áll az osztály, tagjai legalább is 12 évesek legyenek, és az év folytán legalább 28 egyórás és külön napon tartott tanításban részesüljenek.

*) Rajztábla és rajzeszközök.

**) Matematikai taneszközök, vagy rajzeszközök, vagy rajzot, színezést tárgyazó kézikönyveket.

Az ily tanulók 2-od fokú sikeres dolgozatai minden darabjéért $\frac{1}{2}$ fontot fizet. Továbbá 15—20 shillinget fizet mechanikai vagy építészeti rajzból, geometriai mintákról, közhasznú tárgyokról, vagy diszitményi öntvényekről, virágokról stb. készített 3-ad fokú kielégítő dolgozatokért; végre 1—2—3 fontot minden oly növendék építészeti, távlattani vagy árnyalt rajzi vizsgálati dolgozatáért, ki a vizsgálatot megelőzően az említett négy tárgyból 2-od fokú vizsgálatot tett, vagy a nemzeti jutalomversenyen 3-ad fokú díjat*) nyert.

Ha a rajzosztály főtanítója a harmad fokú rajz első csoportjából (távlati és építészeti rajz, diszitmény rajz, a távlatlan és elemi építészeti elmélete stb.) bizonyítványt kap, 10 font jutalomban részesül.

A rajzosztályoknak kellően el kell látva lenni tantermekkel, vizsgálati helyiséggel, osztálynaplókkkal stb.

A szükséges rajztanzerek beszerzésekor a rajzosztályok is fentemlített kedvezményi árban részesülnek. E tanzereket mindig az iskolában kell tartani és kellő gondjukat viselni.

IV. Rajziskolák — (schools of art) — azokat tekintik a department, melyeknek tantermei merőben a rajzoktatásra vannak berendezve; a hol rajzmintákat mindig tanulmányozhatni, és a hol a főtanítónak legalább egy 3-ad fokú bizonyítványa van. Ez iskolák is felelős bizottságok igazgatása alatt állanak, iparosok számára esti tanfolyamot nyitnak, melyben évenként 40 héten át hetenként háromszor 2—3 óráig tanulnak. Az esti tanfolyamokon tanuló 12 évet meghaladott iparos ifjakért fejenként az igazgató bizottságnak 10 sh. fizet minden szabadkézi, gyakorlati geometria, távlati vagy mintáról való s kiszabott időben készített 2-od fokú rajzért, ha az illető ifjú legalább 20 egy-egy órás leczkét kapott; 15 sh. a 3-ad fokú mechanikai vagy építészeti, geometriai vagy öntött mintákról való rajzért, virág vagy lomb elemi rajzért stb.; 2 fontot a tanteremben az év folytán készített (3-ad és magasabb fokú) építészeti mintázásért, festésért, vagy árnyalt rajzért, diszitményekért stb.; 3 fontot minden a vizsgálaton készített magasabb fokú és kitűnő 2 fontot a jó, 1 fontot a kielégítő osztályzatu munkáért. Szintén 3 fontot fizetnek tandíj mentesítésképen minden iparos vagy műiparosért, ki két évig járt az iskolába, és az imént említett 3-ad és magasabb fokú rajzolásért — az igazgatóság és a vizsgálóbiztosok ajánlatára.

15 fontot fizet egy rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 20 iparos ifjú kellő oktatásban részesült, és 30 fontot két

*) Nevezetes művészek remekei, fénykép-gyűjteményei; művészek életrajzai, a műipar különböző ágait tárgyaló kézikönyvek stb.

rajznövendék tanítóért, ha az iskolában 50 vagy több tanuló kellő oktatásban részesült.

5 pontot minden oly tanulóért, ki műiparos, vagy műipari-rajzoló kíván lenni, ki a rajziskolai tanfolyam alatt vagy után a nemzeti mintarajztanodában nemzeti ösztöndíjat kapott.

10 pontot minden oly 3-ad fokú bizonyítványért, melyet az iparos osztályhoz tartozó ifjú a londoni évi vizsgálatokon nyert.

Magasabb fokú vizsgálatokat is tartat a department oly rajziskolai tanulók részére, kik a megelőző évben a 2-od fokú rajz négy tárgyából tettek vizsgálatot, vagy 3-ad fokú bizonyítványt nyertek, vagy 3-ad fokú jutalmat, vagy nemzeti versenydíjt nyertek abból a művészeti ágból, melyből vizsgálatot akarnak tenni, s kik a rajziskolában legalább 20 rendes leczkét kaptak a következő tárgyakból: anatomia, felső távlatban, építészet, árnyalt rajz, antikokról, életről való rajz és esendéleti festés.

Az árnyalt rajzból, antikokról való mintázásból, életről való mintázásból évenként South Kensingtonban felső fokú vizsgálatokat tartanak, melyekre csak oly tanulókat bocsátanak, kik a vizsgálat tárgyából már nemzeti versenydíjt nyertek.

A felső fokú vizsgálatokon kitűnő minden osztálybeli növendékek 2-od vagy 3-ad fokú jutalomban részesülnek.

Minden tanító, ki a magasabb rajztanításra minősítő bizonyítványokat nyer, a különböző csoportok szerint 15—20 vagy 30 font államsegélyben részesül.

Minden oly tanítónak, ki a rajziskolát kielégítően vezette segélyt nyújt a department a végre is, hogy meglátogathassa a South Kensington muzeumot és a főváros nevezetesebb intézeteit, hogy a más iskolákból felküldött munkák megtekintése által tájékozódjék a rajz különböző ágában tett legújabb haladásról.

Az e fajta intézetek is folyvást nyitva állanak a department hivatalnokai előtt.

A Londonba küldött legjelesebb dolgozatokat kiválogatják, s ekként a királyság összes rajziskolái legjelesebb műveit az u. n. nemzeti versenyre bocsátják. E versenyen 12 arany medalt osztanak ki a következő művekért: mezetlen élő mintáról való legjobb rajzért, antikokról készített legjobb krétarajzért; antikokról mintázott legjobb emberi alaktanulmányért; természet után készített legjobb esendéleti festményért, vagy olajszínezetű compositióért; szintén egy aquarell színben készített compositióért; a legjobb festményért, vagy természet után készített olaj vagy aquarell színezetű mezetlen emberi-alakrajzért stb. stb.*)

*) Art directory etc. London, 1880. 12—36. l.

A vidéki bizottságoknak a legszorosabban elő van írva hogy miként osszák ki a department által küldött vizsgálati kérdéseket, hogy mennyi időt szabad engedni egyik-másik feladat kidolgozására; hogy a növendékeknek meg nem engedett segéd eszközöket bevinni, egymással beszélgetni, vagy a vizsgálat folyama alatt a teremről eltávolozni nem szabad. A ki ez ellen vét, dolgozata tekintetbe nem jöhet; vagy ha a departmentnek a felügyelő bizottság eljárása ellen bárminő kételye merülne fel, az illető növendék vagy növendékek új specialis vizsgálatát rendelheti el. A mellékelt statistikai adatokból látható, hogy az utóbbi 20 év alatt az államnak a department útján imént vázolt segélyezése mily rendkívüli hatással volt a rajzoktatás emelésére.

Év	Iskolák vagy tanítók száma	Tanulók	Megvizsgált egyének száma	Beküldött dolgozatok száma	Elfogadott dolgozatok száma	Érettök járó fizetés
1861	26	1330	650	—	—	1298 font
1870	957	30000	15000	—	—	19000 font
1879	1355	59519	38615	67031	41746	34057 font

1879-ben azoknak a száma, kik a department útján rajzot, képirást, vagy mintázást tanultak: 795,544, ezekért fizetett 34,054 fontot. (Köztök elemi iskolai rajz tanító: 4489; tanuló: 725,129; megvizsgált dolgozatok száma: 541,729).

1-ső fokú (elemi) rajzokért 1, 1 $\frac{1}{2}$, 2 $\frac{1}{2}$ és 2 sh-jével az elemi iskolákban tanított és megvizsgált gyermekekért: . . . . . 421,838 font.

2-od fokú rajzokért 10 sh. rajziskolai (school of art) és rajz-osztálybeli növendékeknek, elemi iskolai növendék tanítóknak és tanítónevelőbeli tanulóknak . . . . . 16,780 font

Haladottabb rajztanulóknak fejenként 1—2—3 fontjával . . . . . 286 font.

3-ad fokú rajzért rajziskolákban és természet-tudományi osztályokban végzett elemi munkákért 15 sh.-jével . . . . . 2,953 font.

30 sh.-jével kiválóbb rajzmunkákért	120 font.
40 sh.-jével rajziskolákban vagy természet- tudományi osztályokban végzett kitünő munkákért	746 font.
Rajziskolai tandíjmentes tanulókért 3 fontjával	139 font.
5 fontjával minden tanulóért, kit a nemzeti ösziöndijra készítettek elő	8 font.
10 fontjával minden növendékért, ki rajztani- tói bizonyítványra tett szert	49 font.
Összesen	442,919 font.

II. A nemzeti rajztanítónevelő (National art training school).

South Kensingtonban van ez intézet, mely az egész királyság számára rajztanítókat és tanítónőket nevel, s az ipari és műipari rajzban, árnyalt rajzban és mintázásban oktat tanulókat. Ez intézet tárgyai következők: 1. vonalrajz (mechanikai és gép-rajz, vonal távlattani rajz, építészeti rajz mintalapokról); 2. szabad körvonalrajz testekről és lapokról; 3, 4, 5. árnyalás mintákról és testekről, ékitményi rajz; kiszabott időben és emlékezetből készített vázlat; 6. az emberi és állat alakok körvonal és árnyalt rajza lapokon; 7. virág, lombozat és természetrajzi tárgyak körvonal és árnyalt rajza; 8. az emberi és állati alak rajza öntvényről, meztelen mintáról és emlékezetből; 9. plasztikai boncztan; 10. virág, lombozat, természetrajzi tárgyak és tájképrészletek rajza természet után; 11. ékitményes festés lapmintákról; 12. ugyanaz öntvényekről, aquarell, tempera vagy olaj színben; 13. csendéleti és tájkép festés lapmintákról különböző színezéssel; 14. virág, csendéleti és tájfestés természet után; 15. csendéleti, virág stb. csoportok festése természet után, mint szín-compositió; 16. az emberi vagy állati alak monochrom festése öntvényekről; 17. ugyanaz mezes vagy meztelen mintákról, vagy emlékezetből színezve; 18. ékitményes mintázás. 19. az emberi alak és állatok mintázása (rajzról, öntvényről, természet után); 20. gyümölcs, virág, lombozat és természetrajzi tárgyak mintázása természet után; 21. az emberi alakról vagy állatokról természet után, kiszabott időben agyagból készített vázlatok; 22. elemi árnyalt rajz (rajzolt, vagy mintázott ékitményekről való történelmi stiltanulmány). 23. műszaki tanulmányok, (építészeti rajzolás, iparművészeti szerkesztések, alak-compositió; ékitményi rajz relefben stb.)

Az oktatásnak e huszonhárom foka hat csoportra van bocsátva, melyek mindenikéből vizsgálatot lehet tenni, s általa harmad fokú bizonyítványt nyerni. E csoportok következők:

I. Elemi rajzszínezés és árnyalt rajz, mely magában foglalja egészben vagy részben az 1. 2. 8. 10. 14 és 21. fokokat.

II. Rajz, árnyalt rajz és festés a művészeti stílokból és az ékítés alapvonalalaiból tett vizsgálat mellett, magában foglalja egészben vagy részben a 8. 12. 13. vagy 14. 15. 22. és 23. fokokat.

III. Az emberi alak és csendélet rajza és festése a történelmi stílbeli és plastikai boncztanból tartott vizsgálatnál együtt a következő fokokra terjed ki: 8. 9. 15. 17. 22. és 23.

IV. Ékítményi mintázat és az emberi alak, a második csoportban említett művészeti ágak vizsgálatával együtt a következő fokokra terjed ki: 8. 18. 19. 29. 22. és 23.

V. Az emberi alak életből vett mintázása, az ékítményi történelmi stílok vizsgálatával együtt következő fokokat öleli fel: 8. 9. 20. 21. 22. és 33¹⁾

VI. Építészeti és ékítményi rajz.

Az *első* csoportbeli vizsgálatra pályázókat, ha a nemzeti rajztanítónevelő növendékei voltak, az igazgató ajánlására, a nem növendékeket pedig az elemi rajztanítói bizonyítvány előmutatása mellett becsátják vizsgálatra. A vidéki vagy más iskolák jelöltjei tartoznak előre beküldeni dolgozataikat, s csak azoknak a helybenhagyása után becsátatnak vizsgálatra.

A jelölteknek írásban kell felelniök *a)* a távlatbanól és az elemi építészetből adott kérdésre; *b)* a növényi szerkezetbenól és annak az ékítésre alkalmazásából adott kérdésekre. A rajztanítónevelő növendékei tartoznak a vizsgálók jelenlétében egy külön munkát is készíteni.

A csoportbeli vizsgálatra minden növendék nyolcz munkát tartozik beküldeni.

A *második* csoportból bizonyítványt kaphat mindenki, ki az *első* csoportból már bizonyítványt szerzett, azonban a jelöltnak felelni kell írásban a díszítés alapelveire, a különböző festészeti iskolák alapelveire vonatkozó kérdésekre, s egyszersmind egy antik emberi alakról kiszabott időben tanulmányt kell készítenie és hat darab különböző munkát beküldenie.

A *harmadik* csoportból bizonyítványt csak azok kaphatnak, kik már a két elsőből kaptak.

A jelöltnak írásban kell felelni *a)* az emberi alak boncztanából tett kérdésekre; *b)* az építés és a stíl történelméből adott kérdésekre; *c)* színezett vázlatot kell készíteni megszabott időben valamely csoportról, melyet a vizsgálók a jelölt elé képben vagy plastikai mintában állítanak; *d)* élő mintáról megszabott időben tanulmányt kell készíteni és egy megadott arcról compositiót.

¹⁾ Ugyanott 36—39. l.

E mellett nyolcz különböző munkát kell beküldeni.

A *negyedik* csoportból az kaphat bizonyítványt, ki már az első csoportból rá szert tett. A jelöltnek írásban kell felelni *a)* a díszítés alapelveiről tett kérdésekre; *b)* az ékítmény alkalmazása és előállítás módjaira vonatkozó technikai kérdésekre; *c)* megszabott időben rajzról vagy nyomtatott lapról egy díszítményi részletet kell reliefben elkészítnie.

E mellett hét különböző művet kell beküldenie.

Az *ötödik* csoportból szintén csak azok kaphatnak bizonyítványt, kik már az elsőből rá szert tettek. A jelölt írásban felel *a)* az emberi test boncztanából; *b)* a különböző korszakbeli és stílu ékítés történelméből vett kérdésekre; *c)* megszabott időbe elkészíti egy rajzolt vagy nyomtatott antik arcz vázlatát; *d)* élő mintáról megszabott időben tanulmányt készít s ezeken kívül öt darab különböző művet küld be.

A *hatodik* csoportból bizonyítványt csak olyanok kaphatnak, kik alkalmasaknak mutatják magokat arra, hogy vagy az építészeti vagy a díszítményi rajzot tanítani tudják. E csoport tehát két részre van osztva s az utóbbiból a nemzeti rajztanító-nevelőnek csak oly növendékei pályázhatnak, kiknek már az első és negyedik csoportból bizonyítványuk van.¹⁾

A department a rajztanulókat kedvezményekben részesíti. Ha pl. a férfinövendék három, vagy a nőnvendék két tantárgyból első fokú bizonyítványt érdemelt, egy évig tandíjmentes növendéke lehet a nemzeti rajztanítónevelőnek, melyet bizonyítványa bővítése, vagy jutalomdíj nyeresé erejénél fogva még egy évig élvezhet.

A rajztanító-nevelő növendékei egy része, ha a harmad fokú rajzolásban már egy bizonyítványt kiérdemelt, hetenként 20—35 sh. javadalomban részesülhet. Az ily növendékeket valamely elemi vagy kerületi rajziskolában próbaévre alkalmazták, hogy tanítói tehetségöket bebizonyítsák.

A rajztanítónevelőben tanuló nők, kik harmad fokú bizonyítványra kívánnak szert tenni, szintén részesülhetnek két vig 5—15 sh. heti javadalmazásban. Ha ez idő alatt a második csoportból bizonyítványt nyertek, s előhaladásuk kecségetető, harmadik évre is megkaphatják az említett javadalmazást, mi alatt a harmadik csoportból teendő vizsgálatra készülnek.

Bizonyos számú kellően minősített, s a vidéki rajziskolákban tanuló ifjú a nemzeti rajztanítónevelő ösztöndíjasának nevezhető ki, mely ösztöndíj hetenként 1 2 fontnyi lehet. Előnyben részesülnek oly tanulók, kik már az árnyalt rajzban alkalmazást kaptak, vagy mint műiparos segítők reményre jogosító

¹⁾ Ugyanott 41—49. l.

műveket készítették. Ez ösztöndíjakra való kinevezés egy évre tart, mely második évre is megújítható, de harmadik évre csak nagy előhaladás különös esetében engedélyezik.¹⁾

V. South Kensingtoni muzeum a világ legnagyobbserű gyűjteménye, hol 19 csoportba vannak beosztva azok a műtárgyak, melyeket a díszítő művészet történelme, elmélete és gyakorlati alkalmazása illusztrálására való különös tekintettel gyűjtöttek.

E muzeum műtárgyaiból a department egyes részleteket vidéki rajziskolák közt köröztet bizonyos feltételek mellett, pl. olajfestmény, aquarell rajz vagy tempera tanulmány gyűjteményeket 2—6, sőt 12 hétre is kikölesönöz vidéki rajziskoláknak a tanulók használatára. Természetesen a folyamodó rajziskoláknak a kért műdarabok kiállítására elegendő és alkalmas helyiségekkel kell rendelkezniök.

A muzeummal kapcsolatban van a *művészeti könyvtár* (Art Library), mely mintegy 52,000 kötet könyvből, 17,000 rajz és árnyalt rajz, 82,000 nyomatott és 52,000 fényképből áll. E könyvtár műveit is bizonyos feltételek mellett kikölesönözik vidéki iskoláknak, pl. egyszerre egy iskola csak két folió négy negyed- vagy 8 nyolczadrét kötetet kaphat kölesön.

Mind a muzeum, mind a könyvtár látogatására ingyen belépti jegyeket kaphat *a)* minden oly tanuló, ki másod és harmad fokú rajz bizonyítványt nyert; *b)* minden oly nyilvános elemi iskolai tanító, kinek az education departmenttől érdembizonyítványa van; *c)* minden oly tanuló, ki oly rajziskolába, rajzosztályba vagy tanítónevelőbe jár, melyben a másodfokú rajzot sikeresen tanították, vagy a mely a department által osztott valamely díjt elnyerte; *d)* a királyi művészeti akadémia növendékei; *e)* mindenki, ki a természettudományi oktatásban felmutatott eredményért államssegélyt érdemelt.²⁾

Jutalomdíjak (Prizes). A department 1879-ben 1-ső fokú jutalmat adott 30,541 növendéknek; 2-od fokút 6,668-nak; 3-ad fokút 1,385-nek; haladottabb rajzolás díjt 36-nak és nemzeti versenydíjt 304-nek. Az előbbi két rovati növendékek összesen 5,415 iskolából kerültek ki.

Felméri Lajos,

(Folyt. köv.)

¹⁾ Ugyanott 52. l.

²⁾ Ugyanott 58—60. l.

Az erd. muzeum részére 1880. mártius havában beküldött adományok jegyzéke.

I. Könyvek: A göttingeni kir. tudom. akademiától, Nachrichten aus d. Jahre 1880. Göttingen 1880. — A bajor kir. tud. akademiától, Sitzungsberichte der philos. hist. Classe 1880. 4 5. Heft. München 1880. — A kolozsvári orvos-természettudományi társulattól, Orvos-természettudományi Értesítő V. évf. Kolozsvár 1880. — Özvegy Engel Józsefnétől, Fővárosi Lapok. 1880. évf. Budapest, 1880 2 köt. — Főtiszt. Váradi Mór urtól, A kegyes tanítói rend névtára 1880—81 tanévre Bpest 1880 és a kolozsvári r. cath főgymnasium értesítője 1879/80 tanévre. Kolozsvár 1880. — Dr. Finály Henriktől, Archaeologiai Értesítő XIII. köt. (1876) 3. 7. 9. 10. sz. és XIV. köt. (1880) Bpest. 1879—1880. — Dr. Szabó Károlytól, Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Budapest 1880. — Gámán J. örökseji nyomdájától, Mártius 15. Évkönyv. Kolozsvár 1881. — Filtsch szebeni nyomdájától 1 nyomtatvány — A kolozsvári m. kir. bányaigazgatóságtól, Budapesti Közlöny 1875—1880 év folyam (kötetlen példány; kötve lesz 24 kötet). — Dr. Brassai, Dr. Felméri és Dr. Szász Béla egyet. tanároktól, Revue Philosophique 1879. és 1880 Paris. 4 köt. — Dr. Brassai Sámuelről, The Athenaeum 1880 jul—dec. London. 1880. — A Germanisches Muzeumtól, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Jahrg. 1880. Nürnberg. 1880. — A pozsonyi term. tud. egylettől, Közleményei. Új folyam 3-dik füzet. 1873—75. Pozsony 1880. — A magyarhoni földtani társulattól, Földtani Közöny 1881. 1—3. sz. Bpest. 1880. — Lakatos Ottóval, Lakatos Ottó Arad története I. kötet Arad 1881. — Closius szebeni nyomdájától 3 darab. — A m.-vásárhelyi ref. főisk. nyomdájától 1 drb. — Volz és Kömer gy.-fehérvári nyomdájától 1 db. — Stein János kolozsvári nyomdásztól 15 db. nyomtatvány. — Ö csász. s apost. kir. Felsege rendeletéből a cs. k. családi alapítványi igazgatóságtól, Sculdigengsfestung der Stadt Wien. Wien. 1880. (1 köt. szöveg és 10 füzet metszetek). — A bajor kir. tud. Akademiától Sitzungsberichte der philos. heft Classe. 1880. 6. és 1881. 1. Heft München 1880. 1881. A Germanisches Muzeumtól, Anzeiger für Kunde der deutsche Vorzeit. XXVII. Bd. 1880. Nürnberg. 1880. — A magyar képviselőház kiadó hivatalától, 1878-iki országgyűlési nyomtatványai. Napló. 16. 77. Irományok XXII. XXIII. köt. Budapest 1881. — Szász Domokostól 8 kötet könyv. — Vörös Sándortól. A socialis kérdés etheticai oldala. Kolozsvár 1881. — A Keresztyén Magvető szerkesztőségétől, Ker. Magvető XVI. évf. 2. füz. Kolozsvár 1881. — Gyulai István aradi nyomdájától, Szőlősi Kzroly, Statistikai párhuzam a magyar és osztrák papság közt. Arad. 1881. — Tteranu oravitza nyomdájától. Juliu Rosca. Roman original. Oravicza 1881. — Löw brassai nyomdájától, Joan Dariu, Arion. Brassou 1881. — Filtsch szebeni nyomdájától, J. Popesen, Psychologia empirica. Sibiu. 1881.